

แนวทางพัฒนาความมั่นคงทางอาหารในชุมชนเกษตรอินทรีย์

ตำบลหลวงเหนือ อำเภอดอยสะเก็ด จังหวัดเชียงใหม่

Approaches to Develop Food Security in the Organic Communities

Luang Neua Sub-district, Doi-Saket District, Chiang Mai

เกศสุดา สิทธิสันติกุล^{1*} ขนิษฐา เสถียรพีระกุล¹ และบัญญัติน์ โฉลนันท²

Katesuda Sitthisuntikul^{1*}, Kanitta Satienperakul¹ and Banjarata Jolanun²

¹คณะเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยแม่โจ้ เชียงใหม่ 50290

²คณะวิศวกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลล้านนาเชียงใหม่ เชียงใหม่ 50300

¹Faculty of Economics, Maejo University, Chiang Mai, Thailand 50290

²Faculty of Engineering, Rajamangala University of Technology Lanna, Chiang Mai, Thailand 50300

*Corresponding author: ktieng71@hotmail.com

Abstract

This study aimed to investigate what food security was in the viewpoint of organic agriculturalists, how food security was related to some performances of organic agriculture, and how did the organic communities improve food security approaches. Qualitative research method by using the content analysis was carried out by collecting the related documents, participant observation, focus group discussion, and in-depth interview (30 participants from San Sai and Muang Wa Villages, Doi Sa Ket District, Chiang Mai). The results revealed that the context of food security in the viewpoint of organic agriculturalists referred to food accessibility, strengthening household economy, creating a sharing culture, and having good health. The holistic perspective on organic agriculture including the production, earning income, tradition and culture, and natural resources and environment, was not only related to the aspects of access to sufficient healthy food but also a having sufficient economy and sustainability of food production. In addition, the approaches to develop food security at a community level were recommended: gaining and disseminating knowledge about organic agriculture, extending benefit of organic agriculture, enhancing adaptive capacity to change, building participation in conservation of natural resources, and increasing the efficiency of agency support. However, these required the supportive policies: allocating land use for agriculture, increasing efficiency of water management, encouraging local plant heredity, focusing on agriculture self-reliance, and developing young agriculturalists.

Keywords: food security, organic agriculture, community

บทคัดย่อ

งานวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษามุมมองความมั่นคงทางอาหารของเกษตรกรอินทรีย์ วิเคราะห์ความมั่นคงทางอาหารที่สัมพันธ์กับวิถีของการทำเกษตรอินทรีย์ และค้นหาแนวทางการพัฒนาความมั่นคงทางอาหารของชุมชนเกษตรอินทรีย์ โดยใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ มีวิธีการเก็บรวบรวมข้อมูลจากเอกสาร การสังเกตอย่างมีส่วนร่วม รวมทั้งการจัดประชุมกลุ่มย่อยและการสัมภาษณ์เชิงลึกกับผู้เกี่ยวข้อง จำนวน 30 คน ในชุมชนเกษตรอินทรีย์ บ้านสันทรายและบ้านเมืองวะ ตำบลลวงเหนือ อำเภอดอยสะเก็ด จังหวัดเชียงใหม่ ผลการศึกษาพบว่า 1) ความมั่นคงทางอาหารในมุมมองของเกษตรกรอินทรีย์ คือ ความสามารถในการเข้าถึงแหล่งอาหาร การเสริมสร้างเศรษฐกิจครัวเรือน การมีวัฒนธรรมการแลกเปลี่ยนพึ่งพา และการมีสุขภาพที่ดี 2) วิถีของการทำเกษตรอินทรีย์ ด้านการผลิต การแสวงหารายได้ วัฒนธรรม และทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม มีความสัมพันธ์กับความมั่นคงทางอาหารในแง่การเข้าถึงอาหารปลอดภัยอย่างพอเพียง ความพอเพียงด้านเศรษฐกิจ และความยั่งยืนของการผลิตอาหาร และ 3) แนวทางพัฒนาความมั่นคงทางอาหาร แบ่งออกเป็นแนวทางการพัฒนาระดับชุมชน ได้แก่ การพัฒนาและสืบทอดความรู้ด้านเกษตรอินทรีย์ การขยายผลการทำเกษตรอินทรีย์ การสร้างเครือข่าย การเพิ่มขีดความสามารถในการปรับตัว การสร้างการมีส่วนร่วมในการดูแลดินน้ำป่า และการเพิ่มประสิทธิภาพการสนับสนุนของหน่วยงาน ส่วนแนวทางสนับสนุนเชิงนโยบาย ได้แก่ การกำหนดการใช้ประโยชน์ที่ดินเพื่อการเกษตร การเพิ่มประสิทธิภาพการบริหารจัดการน้ำ การส่งเสริมพันธูกรรมพืชท้องถิ่นในการเพาะปลูก การส่งเสริมการเกษตรแบบพึ่งตนเอง และการพัฒนาเกษตรกรรุ่นใหม่

คำสำคัญ: ความมั่นคงทางอาหาร เกษตรอินทรีย์
ชุมชน

คำนำ

ความมั่นคงทางอาหารเป็นประเด็นสำคัญที่อยู่ในความสนใจของคนทั่วโลก นับแต่เกิดวิกฤติการณ์น้ำมันและอาหารราวทศวรรษที่ 1970 (Sajin, 2009) องค์การอาหารและเกษตรกรรมแห่งสหประชาชาติบ่งชี้ว่า แม้จำนวนผู้ที่ได้รับอาหารไม่เพียงพอจากทั่วโลกกำลังมีแนวโน้มลดลงนับตั้งแต่ปี ค.ศ. 1990 จนถึงปี ค.ศ. 2013 แต่ประชากรในประเทศกำลังพัฒนาประมาณ 827 ล้านคนยังขาดแคลนอาหารและทุกข์ทรมานจากความหิวโหย ดังนั้น จึงจำเป็นที่จะต้องบรรเทาปัญหานี้ (FAO, IFAD and WFP, 2013) ในการประชุม World Summit ปี ค.ศ. 2009 องค์การอาหารและเกษตรกรรมแห่งสหประชาชาติระบุว่า ความมั่นคงทางอาหารเกี่ยวข้องกับ 4 มิติ ได้แก่ ความพอเพียงด้านอาหาร การเข้าถึงเชิงเศรษฐกิจและกายภาพ การใช้ประโยชน์ และเสถียรภาพหรือความเสี่ยงต่อประเด็นนี้ ความท้าทายหนึ่ง คือ การผลิตอาหารอย่างยั่งยืนและเป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม รวมทั้งความสามารถในการกระจายอาหารให้ครอบคลุมไปถึงกลุ่มประเทศยากจน (Godfray *et al.*, 2010)

ประเทศไทยเป็นหนึ่งในผู้ส่งออกผลผลิตส่วนเกินทางการเกษตรออกสู่ตลาดการค้าอาหารของโลก ทว่ากลับกำลังเผชิญกับสภาวะการผลิตอาหารไม่พอเพียงต่อความต้องการของประชากรภายในประเทศ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเกษตรกรหรือผู้ที่อาศัยอยู่ในชนบทห่างไกล เกษตรกรไทยนับสิบล้านคนอยู่ในวังวนความยากจนหนี้สิน และคุณภาพชีวิตตกต่ำจากพิษภัยสารเคมี ขณะที่ความสามารถในการพึ่งพาอาหารในไร่นาของตนเองได้มีเพียงร้อยละ 29.74 (มูลนิธิชีววิถี, 2553) นอกจากนี้ยังพบข้อจำกัดในระบบการผลิตของประเทศไทยที่สัมพันธ์กับความแปรปรวนของเศรษฐกิจ สังคม และการเมือง ปัญหาของการผลิตอาหารที่เกษตรกรไทยต้องเผชิญเรื่อยมา ได้แก่ ต้นทุนการผลิตที่สูง การสูญเสียที่ดินทำกิน ความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม การลดลงของแรงงานภาคเกษตร ความเหลื่อมล้ำเชิง

เศรษฐกิจและรายได้ระหว่างภาคการเกษตรกับภาคธุรกิจ (ปิยาพร, 2556) อีกทั้งการเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมจากการผลิตแบบยังชีพสู่การผลิตเพื่อการค้า ยังส่งผลต่อความไม่มั่นคงทางอาหารของเกษตรกร (ยศ, 2548)

อย่างไรก็ตาม เกษตรอินทรีย์เป็นที่กล่าวถึงในแง่การสนับสนุนความมั่นคงทางอาหารภายใต้หลักการเกษตรที่คำนึงถึงระบบนิเวศและสิ่งแวดล้อม ความปลอดภัยของผู้ผลิตและผู้บริโภค ภูมิปัญญาและวัฒนธรรมท้องถิ่น รวมทั้งเศรษฐกิจและสังคมที่เป็นธรรม (Rundgren, 2006) ประเทศควิสามารถฟื้นวิกฤตเศรษฐกิจและความมั่นคงทางอาหารได้หลังประกาศใช้นโยบายเกษตรแบบผสมผสานขนาดเล็ก ควบคู่ไปกับการพัฒนาระบบชลประทาน การใช้แรงงานในครัวเรือน การใช้ที่ดินอย่างคุ้มค่า การใช้วัสดุภายในฟาร์ม และการคำนึงถึงทรัพยากรธรรมชาติในระบบการผลิต (Warwick, 2001; Nelson *et al.*, 2009) ในระดับชาติเพชรบูรณ์ และคณะ (2559) พบว่าเกษตรกรอินทรีย์ในจังหวัดอุบลราชธานี ยโสธร และอำนาจเจริญ มีความมั่นคงทางด้านการผลิตระดับมาก เนื่องจากสามารถผลิตอาหารปลอดภัยไว้บริโภคในครัวเรือนอย่างเพียงพอ สามารถเข้าถึงอาหารบริเวณที่พักอาศัยและแหล่งสำรองอาหารหลักก่อนถึงฤดูกาลผลิต สามารถพึ่งพากลุ่มในชุมชนด้านอาหาร รวมทั้งมีความมั่นคงของดินและน้ำ มีกระบวนการผลิตแบบผสมผสาน และมีความสามารถในการพึ่งพาตนเองด้านปัจจัยการผลิตและแรงงานในครัวเรือนเป็นหลัก

เกษตรกรในตำบลหลวงเหนือ อำเภอดอยสะเก็ด จังหวัดเชียงใหม่ เคยใช้สารเคมีในการเกษตรจนต้องประสบกับปัญหาด้านเศรษฐกิจและการสูญเสียที่ดินทำกิน ต่อมาแกนนำเกษตรกรตระหนักถึงปัญหาและเริ่มปรับเปลี่ยนวิถีเกษตรอินทรีย์ แล้วขยายผลสู่บ้านใกล้เคียง เกิดการรวมตัวกันเป็นกลุ่มเกษตรกรอินทรีย์

ในระยะเวลากว่า 10 ปี ของการปรับเปลี่ยนสู่การทำเกษตรอินทรีย์ สภาพเศรษฐกิจและสุขภาพของเกษตรกรเริ่มดีขึ้น จากต้นทุนการผลิตที่ลดลงและการอยู่ในสภาพแวดล้อมที่ปลอดภัย ซึ่งอาจจะมีส่วนสนับสนุนความมั่นคงทางอาหารของชุมชน ดังนั้นผู้วิจัยจึงเกิดแนวคิดการศึกษาเกี่ยวกับความมั่นคงทางอาหารในบริบทของชุมชนเกษตรอินทรีย์ โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษามุมมองความมั่นคงทางอาหารของเกษตรกรอินทรีย์ และวิเคราะห์ความมั่นคงทางอาหารที่สัมพันธ์กับวิถีของการทำเกษตรอินทรีย์ รวมทั้งค้นหาแนวทางการพัฒนาความมั่นคงทางอาหารของชุมชนเกษตรอินทรีย์ในพื้นที่ตำบลหลวงเหนือ อำเภอดอยสะเก็ด จังหวัดเชียงใหม่ ผลของการศึกษาวิจัยจะเป็นประโยชน์ต่อการตอบโจทยความเปราะบางด้านอาหารของเกษตรกร ซึ่งสอดคล้องกับยุทธศาสตร์การพัฒนาที่มุ่งเน้นการเสริมสร้างความเข้มแข็งของภาคเกษตรกรรมและความมั่นคงทางอาหาร

วิธีดำเนินการวิจัย

ขอบเขตเนื้อหา

มีมุมมองเกี่ยวกับความมั่นคงทางอาหารที่แตกต่างกันไปตามบริบทแวดล้อม เศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม ทรัพยากรธรรมชาติ เป็นต้น ขณะเดียวกันเกษตรกรอินทรีย์ถูกนำมาประยุกต์ใช้ในการฟื้นฟูและดำรงความมั่นคงทางอาหารด้วยแนวคิดการเกษตรที่คำนึงถึงระบบนิเวศ ความเป็นธรรม สิ่งแวดล้อม และสุขภาพของเกษตรกร งานวิจัยนี้มุ่งศึกษาวิถีของเกษตรกรอินทรีย์ที่สัมพันธ์กับความมั่นคงทางอาหารภายใต้คำนิยามของเกษตรกรอินทรีย์ รวมทั้งแนวทางการพัฒนาความมั่นคงทางอาหารในชุมชนเกษตรอินทรีย์ ดังแสดงกรอบแนวคิดการวิจัยใน Figure 1

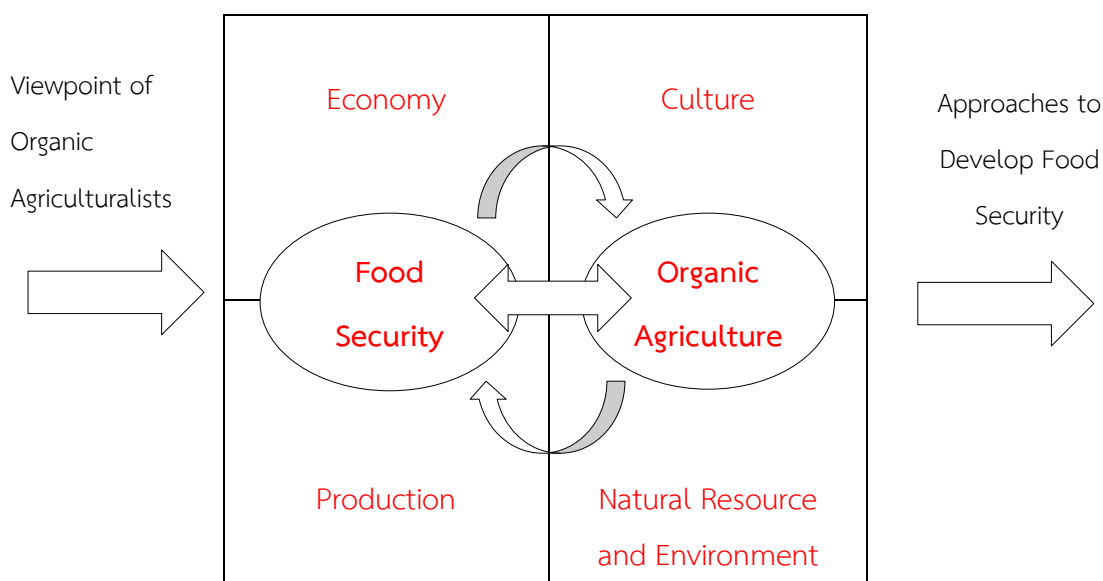

Figure 1 Research framework

ขอบเขตพื้นที่และกลุ่มเป้าหมาย

งานวิจัยนี้ดำเนินการในพื้นที่บ้านสันทราย และบ้านเมืองวะ ตำบลลวงเหนือ อำเภอดอยสะเก็ด จังหวัดเชียงใหม่ พื้นที่นี้มีกลุ่มเกษตรกรอินทรีย์ที่เกิดจากการรวมตัวกันของแกนนำเกษตรกรบ้านสันทราย และสมาชิกของกลุ่มทุกคนมีการทำเกษตรอินทรีย์อย่างเคร่งครัดโดยไม่ใช้สารเคมีมายาวนานกว่า 10 ปี ภายหลังจากเผชิญกับปัญหาด้านเศรษฐกิจและสุขภาพจากการทำเกษตรเคมีมายาวนาน กลุ่มเกษตรกรอินทรีย์ต่างยอมรับว่า วิธีของเกษตรอินทรีย์ช่วยบรรเทาปัญหาต้นทุนการผลิต พืชเศรษฐกิจครัวเรือน พื้นฟูสุขภาพ และความเสื่อมโทรมของดินและน้ำ ซึ่งจะนำไปสู่การบรรลุวัตถุประสงค์ของการศึกษาในแง่ของความมั่นคงทางอาหารของชุมชนเกษตรอินทรีย์ สำหรับกลุ่มเป้าหมายในการเก็บรวบรวมข้อมูลถูกคัดเลือกอย่างเจาะจง (Purposive sampling) จำนวน 30 คน ซึ่งสามารถแบ่งออกเป็นเกษตรกรอินทรีย์ จำนวน 7 คน สมาชิกในครอบครัวของเกษตรกรอินทรีย์ จำนวน 5 คน ชาวบ้าน จำนวน 8 คน (เกษตรกรที่ไม่ได้ทำเกษตรอินทรีย์ และผู้บริโภคนซึ่งไม่ได้ทำการเกษตร) แกนนำชุมชน จำนวน 4 คน (ผู้ใหญ่บ้าน

และคณะกรรมการหมู่บ้าน) และหน่วยงานที่เกี่ยวข้องจำนวน 6 คน (อดีตผู้อำนวยการสถาบันชุมชนเกษตรกรรมยั่งยืน นายกเทศมนตรีตำบลลวงเหนือ และสมาชิกสภาเทศบาลตำบลลวงเหนือ)

ขอบเขตระยะเวลา

งานวิจัยนี้ดำเนินการระหว่างเดือนตุลาคม พ.ศ. 2558 ถึง เดือนกันยายน พ.ศ. 2559

วิธีการเก็บรวบรวมข้อมูล

การวิจัยนี้ใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพในการเก็บรวบรวมข้อมูลด้วยวิธีการต่อไปนี้

การรวบรวมเอกสารที่เกี่ยวข้อง เช่น รายงานบันทึกการประชุม ภาพถ่ายกิจกรรม

การสังเกตอย่างมีส่วนร่วม (Participant observation) โดยการเยี่ยมชม สังเกตพื้นที่นาและสวนเกษตรอินทรีย์ การประชุม การปลูกผัก การทำสวน การเลี้ยงสัตว์ เป็นต้น

การสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth interview) โดยการใช้แบบสัมภาษณ์กึ่งโครงสร้างในแต่ละกลุ่มต่อไปนี้

เกษตรกรอินทรีย์ สอบถามเกี่ยวกับความหมาย ความมั่นคงทางอาหาร แนวคิดและการทำเกษตรกรอินทรีย์ ประโยชน์ของเกษตรกรอินทรีย์ต่อความมั่นคงทางอาหาร และข้อเสนอแนะในการพัฒนาความมั่นคงทางอาหาร

สมาชิกในครอบครัวของเกษตรกรอินทรีย์ สอบถามเกี่ยวกับการทำหรือการสนับสนุนการทำเกษตรกรอินทรีย์ และประโยชน์ของเกษตรกรอินทรีย์ต่อความมั่นคงทางอาหาร

ชาวบ้าน สอบถามเกี่ยวกับการเรียนรู้และความคิดเห็นการทำเกษตรกรอินทรีย์ที่เกี่ยวข้องกับความมั่นคงทางอาหาร

แกนนำชุมชน และหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง สอบถามเกี่ยวกับการสนับสนุนการทำเกษตรกรอินทรีย์ในชุมชน และแนวทางการพัฒนาความมั่นคงทางอาหารในชุมชนเกษตรกรอินทรีย์

การจัดประชุมกลุ่มย่อย (Focus group discussion) กับสมาชิกกลุ่มเกษตรกรอินทรีย์ในประเด็น

มุมมองความมั่นคงทางอาหาร และการทำเกษตรกรอินทรีย์ที่เกี่ยวข้องกับความมั่นคงทางอาหาร รวมทั้งจัดประชุมกลุ่มย่อยกับสมาชิกสภาเทศบาลในประเด็นแนวทางการพัฒนาความมั่นคงทางอาหารในชุมชนเกษตรกรอินทรีย์

การวิเคราะห์ข้อมูล

ข้อมูลทั้งหมดจากการสัมภาษณ์และการประชุมกลุ่มย่อยถูกนำมาถอดเทป แล้วนำไปวิเคราะห์และสังเคราะห์ร่วมกับข้อมูลจากการรวบรวมเอกสารและการสังเกต โดยวิธีการวิเคราะห์เนื้อหา (Content analysis) มีการกำหนดรหัส จัดหมวดหมู่ข้อมูล เปรียบเทียบข้อมูล ประมวลผล วิเคราะห์ สังเคราะห์ และเรียบเรียงเป็นเนื้อหาเชิงบรรยาย (Description) ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับแนวคิดความมั่นคงทางอาหาร เกษตรอินทรีย์ เศรษฐกิจชุมชน เศรษฐศาสตร์วัฒนธรรม วัฒนธรรมชุมชน

ผลการวิจัย

มุมมองความมั่นคงทางอาหาร

เกษตรกรอินทรีย์อธิบายความหมายของความมั่นคงทางอาหารที่เป็นอยู่ในมิติต่อไปนี้

ความสามารถในการเข้าถึงแหล่งอาหาร คือ ความสามารถในการผลิตอาหารได้เองของเกษตรกรอินทรีย์ โดยการปลูกพืชและเลี้ยงสัตว์หลากหลายชนิด ทำให้เกษตรกรอินทรีย์และสมาชิกในครอบครัวสามารถเข้าถึงและใช้ประโยชน์จากแหล่งอาหารภายในเรือกสวนไร่นา เพื่อนำมาประกอบอาหารสำหรับการบริโภคในครัวเรือนได้ตามต้องการ อีกทั้งยังมีอาหารกินตลอดปีจากผลผลิตที่หลากหลาย เปรียบเสมือนกับมีตลาดหรือซูเปอร์มาร์เกตในบ้าน เช่น การนำปลาไปแกง การเก็บมะนาว และพริกไปตำน้ำพริก

การเสริมสร้างเศรษฐกิจครัวเรือน คือ การที่เกษตรกรอินทรีย์สามารถประหยัดรายจ่ายค่าอาหารภายในครัวเรือนจากการเก็บหาผลผลิตภายในเรือกสวนไร่นาของตนเองหรือการแลกเปลี่ยนผลผลิตกับเครือญาติและเพื่อนฝูง อีกทั้งยังมีรายได้จากการขายผลผลิตสำหรับเป็นค่าใช้จ่ายในชีวิตประจำวันและการจัดซื้ออาหารที่ไม่สามารถผลิตได้เท่าที่จำเป็น เช่น พืชและเนื้อสัตว์บางชนิด น้ำตาล น้ำปลา น้ำมัน ค่าใช้จ่ายด้านอาหารเฉลี่ยอยู่ที่วันละไม่เกิน 100 บาท จนถึงวันละ 300 บาท ขึ้นอยู่กับจำนวนสมาชิกในครัวเรือน

วัฒนธรรมการแลกเปลี่ยนพึ่งพา คือ การที่เกษตรกรอินทรีย์และชุมชนสามารถเข้าถึงอาหารได้อย่างยั่งยืนผ่านการแลกเปลี่ยนพึ่งพากันและกัน เกษตรกรอินทรีย์มักจะมีการแลกเปลี่ยนวัตถุดิบและผลผลิตซึ่งกันและกัน เช่น การแลกเปลี่ยนเมล็ดพันธุ์ การนำปลาไปแลกผัก การนำผักกาดไปแลกผักบุ้ง บางครั้งมีการแบ่งปันพืชผักให้กับเพื่อนบ้านในชุมชน บางครั้งเพื่อนบ้านก็นำอาหารที่ปรุงแล้วไปคืนให้กับเกษตรกรที่ให้ผักมา หรือมีการนำอาหารไปฝากให้กันเป็นน้ำใจ

การมีสุขภาพที่ดี เป็นความเชื่อมั่นของเกษตรกรต่อกระบวนการผลิตแบบอินทรีย์ ว่าตนเองมีสุขภาพที่แข็งแรงขึ้นจากการอยู่ในสภาพแวดล้อมที่ปลอดภัยและมีการบริโภคอาหารที่ปลอดภัยเป็นประจำ ผู้ที่เป็นโรคประจำตัวอย่างเบาหวาน หรือความดันโลหิตสูงก็มีโอกาสเกิดโรคแทรกซ้อนน้อยลง ผู้ที่สุขภาพดีอยู่แล้วก็ไม่มีอาการกังวลเกี่ยวกับโรคภัยไข้เจ็บจากอาหาร เช่น วิงเวียนศีรษะหรืออาหารเป็นพิษ

วิถีเกษตรอินทรีย์ที่สัมพันธ์กับความมั่นคงทางอาหาร

ผลการวิเคราะห์ข้อมูลพบว่า เกษตรกรอินทรีย์ยึดมั่นหลักการความพอเพียงในการทำเกษตรอินทรีย์เป็นสำคัญ นั่นคือการเน้นกินทุกอย่างที่ปลูก ปลูกทุกอย่างที่กิน ส่วนที่เหลือจึงนำไปแบ่งปันและขาย หลักการนี้สัมพันธ์กับวิธีการผลิต เศรษฐกิจ วัฒนธรรม และความใส่ใจต่อทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ซึ่งเอื้อให้เกิดความมั่นคงทางอาหารทั้งในแง่การเข้าถึงอาหารปลอดภัยอย่างพอเพียง ความพอเพียงด้านเศรษฐกิจ และความยั่งยืนของการผลิตอาหาร ดังนี้

วิธีการผลิตแบบอินทรีย์ เน้นการเข้าถึงอาหารปลอดภัยจากเรือกสวนไร่นาของตนเองตามความต้องการของครอบครัว ด้วยรูปแบบการผลิตแบบผสมผสาน เช่น การทำนา ทำสวน ปลูกพืช เลี้ยงสัตว์ ที่สำคัญคือ มีการพึ่งพาตนเองและปรับตัวด้านปัจจัยการผลิตที่ใส่ใจต่อระบบนิเวศและสิ่งแวดล้อม โดยไม่พึ่งพาการใช้สารเคมี มุ่งใช้หลักธรรมชาติในการปลูกพืชและเลี้ยงสัตว์ ใช้แรงงานในครัวเรือน ทำเองใช้เอง และหมุนเวียนวัสดุที่มีอยู่เป็นหลัก เช่น การทำปุ๋ยและสารปราบศัตรูพืช การเก็บเมล็ดพันธุ์ข้าวและพืช การนำฟางข้าวไปเพาะเห็ด การนำเศษพืชผักเป็นอาหารสำหรับเป็ดไก่ นอกจากนี้ยังมีการเลือกใช้เทคโนโลยีภายนอกที่กระทบต่อสิ่งแวดล้อมน้อยที่สุด และพยายามปรับตัวต่อความเปลี่ยนแปลงภายนอก

เศรษฐกิจ เกษตรกรมีการจัดการกับผลผลิตโดยการนำไปประกอบอาหารเพื่อการบริโภคในครัวเรือนเป็นสำคัญ เช่น การต้มยำทำแกง การแช่อิ่ม และการดอง

สำหรับผลผลิตที่เหลือจะถูกนำมาจัดจำหน่ายเพื่อแสวงหารายได้มาจุนเจือครอบครัวอย่างพอเพียงสำหรับการซื้อหาอาหารและค่าใช้จ่ายด้านอื่น พวกเขาจะเน้นการขายเฉพาะผลผลิตเท่าที่มี โดยเน้นการขายปลีกหรือทำธุรกิจแบบครอบครัว เกษตรกรทุกรายเปิดให้บ้านเป็นตลาด คือการให้ลูกค้าทั้งในและนอกชุมชนเข้ามาซื้อผลผลิตด้วยตัวเอง มีบางรายที่เข้าไปนั่งขายที่ตลาดนัดของชุมชนใกล้บ้านในตำบลวงเหนือ และตลาดเครือข่ายเกษตรอินทรีย์ในนามสมาชิกเครือข่ายเกษตรอินทรีย์จังหวัดเชียงใหม่

วัฒนธรรม เกษตรกรอินทรีย์ยังคงไว้ซึ่งวัฒนธรรมของชุมชนในการแบ่งปันและช่วยเหลือเกื้อกูลซึ่งกันและกันต่างเอื้อเพื่อกันด้านอาหารระหว่างเครือข่าย เพื่อนสนิท รวมทั้งเพื่อนบ้านในชุมชนเดียวกันและต่างชุมชน รวมไปถึงการแบ่งปันความรู้ด้านการผลิตแบบอินทรีย์และการแลกเปลี่ยนปัจจัยการผลิตระหว่างเกษตรกรอินทรีย์และผู้สนใจ เช่น เมล็ดพันธุ์ ปุ๋ย และแรงงาน นอกจากนี้ เกษตรกรอินทรีย์ยังพยายามสืบทอดความรู้และสร้างการเรียนรู้การทำเกษตรอินทรีย์ให้กับสมาชิกในครอบครัวเท่าที่โอกาสจะเอื้ออำนวย รวมไปถึงการถ่ายทอดสู่คนในชุมชนผ่านการเยี่ยมเยียนและพูดคุยแลกเปลี่ยนกันตามประสานคุ่นเคย อีกทั้งเกษตรกรยังเป็นวิทยากรให้ความรู้กับบุคคลภายนอก โรงเรียนหน่วยงาน หรือชุมชน เป็นต้น

ความใส่ใจต่อทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เกษตรกรอินทรีย์ตระหนักถึงคุณค่าทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม โดยเฉพาะดินน้ำป่าซึ่งเป็นปัจจัยการผลิตอาหารและแหล่งรายได้ที่ยั่งยืน ดังนั้นจึงยังคงวิธีการผลิตแบบอินทรีย์ที่ช่วยฟื้นฟูคุณภาพดินให้เหมาะสมกับการเพาะปลูก และส่งผลให้เกิดระบบนิเวศที่พืชและสัตว์หลายชนิดสามารถอยู่ร่วมกันได้ในระบบเกษตรแบบผสมผสาน ซึ่งเอื้อต่อการเจริญเติบโตของพืชและสัตว์ในระบบธรรมชาติ นอกจากนี้ เกษตรกรอินทรีย์ยังช่วยกระตุ้นจิตสำนึกและสร้างความตระหนักของผู้อื่นให้ใส่ใจต่อสิ่งแวดล้อม โดยเฉพาะอย่างยิ่งภาวะโลกร้อนที่เป็นสาเหตุของความแห้งแล้ง โดยการรณรงค์ลดการใช้

ถุงพลาสติกในการจำหน่ายผลผลิตอินทรีย์ การส่งเสริม การนำขยะกลับมาใช้ใหม่ และลดการใช้พลังงาน ให้กับคน ในชุมชน การเข้าร่วมโครงการหรือกิจกรรมเกี่ยวกับ สิ่งแวดล้อมทั้งในและนอกชุมชน

อย่างไรก็ตาม การที่เกษตรกรอินทรีย์สามารถ ดำรงเสถียรภาพความมั่นคงทางอาหารนั้น เนื่องด้วยปัจจัย สนับสนุนหลายประการ ได้แก่ 1) การที่ทุกคนมีที่ดิน ทำกินของตนเองอย่างถูกต้องตามกฎหมาย ไม่ต้องเช่าซื้อ หรือผ่อนที่ดินให้กับใคร ทำให้สามารถทำการเกษตรได้ อย่างอิสระ 2) การแบ่งปันและช่วยเหลือกันภายในกลุ่ม และเครือข่ายเกษตรกรด้านอาหาร เมล็ดพันธุ์ ความรู้การทำ เกษตรอินทรีย์ เป็นต้น 3) ความนิยมการบริโภคผลผลิต อินทรีย์ ซึ่งช่วยส่งเสริมรายได้ของเกษตรกรอินทรีย์ 4) การมีตลาดซื้อขายผลผลิตอินทรีย์ที่มีราคาเป็นธรรม ปราศจากการเอาเปรียบกันระหว่างผู้ผลิตและผู้บริโภค และ 5) การสนับสนุนของหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ด้านความรู้การทำเกษตรอินทรีย์และการส่งเสริม การตลาด เช่น สถาบันชุมชนเกษตรกรรมยั่งยืน มหาวิทยาลัยแม่โจ้ ขณะเดียวกันเกษตรกรอินทรีย์ต้อง คำนึงถึงปัจจัยเสี่ยงต่อเสถียรภาพความมั่นคงทางอาหาร อันเนื่องมาจากสภาพภูมิอากาศที่เปลี่ยนแปลงไป จนส่งผล ให้ฝนฟ้าไม่ตกต้องตามฤดูกาลและความแห้งแล้งจนน้ำไม่ เพียงพอต่อการเกษตร และความเสี่ยงจากการขาดผู้ซื้อทอด ด้านการเกษตร ด้วยค่านิยมที่เปลี่ยนแปลงไปเกี่ยวกับการ ศึกษาและการประกอบอาชีพนอกภาคการเกษตร รวมทั้งข้อจำกัดของการขยายผลเกษตรอินทรีย์ ซึ่งอาจทำ ให้สิ่งแวดล้อมปนเปื้อนจากการทำเกษตรเคมีของพื้นที่ ใกล้เคียง

ข้อคิดเห็นต่อแนวทางพัฒนาความมั่นคงทางอาหาร

เกษตรกรอินทรีย์ ผู้นำชุมชน และหน่วยงาน ที่เกี่ยวข้องได้แสดงความคิดเห็นสำหรับเป็นแนวทาง ในระดับชุมชนและระดับนโยบายเพื่อการพัฒนาความมั่นคง ทางอาหารของชุมชน ดังนี้

แนวทางการพัฒนาระดับชุมชน

เกษตรกรอินทรีย์จะต้องหมั่นพัฒนาตนเอง โดย การแลกเปลี่ยนความรู้กับเพื่อนสมาชิกในชุมชนและ ภายนอกชุมชนอยู่เสมอ เพื่อสร้างฐานความมั่นคงในการ พึ่งพาตนเองด้านอาหารภายในครัวเรือน ตลอดจนสืบทอด วิธีของการพึ่งพาด้านอาหาร รวมทั้งถ่ายทอดองค์ความรู้ ด้านเกษตรอินทรีย์และการพึ่งพาตนเองด้านอาหาร ให้กับลูกหลานในครัวเรือนอย่างต่อเนื่อง

ควรมีการขยายผลการพึ่งพาตนเองด้านความ มั่นคงทางอาหารจากการทำการเกษตรแบบอินทรีย์ให้กับ สมาชิกภายในชุมชนและภายนอกชุมชน โดยการเพิ่ม ขีดความสามารถในการถ่ายทอดความรู้ และสร้างรูปธรรม ของการพึ่งพาตนเองด้านอาหาร รวมทั้งการเรียนรู้ ด้านการผลิตและการตลาดของเกษตรกรอินทรีย์

ควรมีการสร้างเครือข่ายเกษตรกรอินทรีย์ภายใน และภายนอกชุมชน เพื่อการแลกเปลี่ยนและช่วยเหลือ ซึ่งกันและกันเพื่อความมั่นคงทางอาหาร ด้านความรู้ อาหาร เมล็ดพันธุ์ การค้า เป็นต้น

ควรเพิ่มขีดความสามารถในการรับมือต่อการ เปลี่ยนแปลงด้านปัจจัยการผลิต โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ภัยแล้งจากการเปลี่ยนแปลงภูมิอากาศ เช่น การจัดหา แหล่งน้ำสำรอง การปลูกพืชทนแล้ง เป็นต้น

ผู้นำชุมชนควรช่วยสื่อสารและประชาสัมพันธ์ อย่างจริงจัง เพื่อเสริมสร้างความเชื่อมั่นให้กับชุมชน เกี่ยวกับประโยชน์ของการทำเกษตรอินทรีย์และการ บริโภคผลผลิตอินทรีย์ รวมทั้งกระตุ้นการมีส่วนร่วมในการ อนุรักษ์ดินน้ำป่าและฟื้นฟูสภาพแวดล้อมของชุมชน

หน่วยงานที่เกี่ยวข้องควรให้การสนับสนุนอย่าง จริงจังมากขึ้น เช่น เจ้าหน้าที่สำนักงานเกษตรอำเภอ ควรให้ความรู้ด้านการทำเกษตรอินทรีย์ การสนับสนุน เมล็ดพันธุ์ และตลาดเกษตรอินทรีย์ สมาชิกสภาเทศบาล ควรส่งเสริมการพึ่งพาตนเองของชุมชนด้านอาหารภายใต้ หลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง

แนวทางสนับสนุนเชิงนโยบาย

การกำหนดพื้นที่การใช้ประโยชน์ที่ดินเพื่อการเกษตรและควบคุมการใช้ประโยชน์อย่างเคร่งครัด รวมทั้งสร้างมาตรการป้องกันไม่ให้เกษตรกรขายที่ดินเพื่อการลงทุนด้านอื่น

การเพิ่มประสิทธิภาพการบริหารจัดการ และพัฒนาแหล่งน้ำเพื่อการเกษตร โดยเฉพาะอย่างยิ่งในฤดูแล้ง

การส่งเสริมการใช้พันธุกรรมพืชท้องถิ่นในการเพาะปลูก เพื่อป้องกันการปนเปื้อนทางสายพันธุ์ภายนอกสู่ความมั่นคงในการพึ่งพาตนเองของชุมชนด้านสายพันธุ์

การส่งเสริมและพัฒนาการเกษตรแบบพึ่งพาตนเอง ซึ่งเน้นการผลิตเพื่อบริโภคภายในครอบครัวและชุมชนเป็นสำคัญ รวมไปถึงการพึ่งพาตนเองด้านปัจจัยการผลิตและการตลาด เพื่อลดความเสี่ยงต่อความไม่มั่นคงทางอาหารจากการพึ่งพาภายนอก

การพัฒนาคนรุ่นใหม่ให้หันกลับมาทำเกษตรมากขึ้นในรูปแบบที่สอดคล้องกับยุคสมัยและนิยามความมั่นคงทางอาหารที่อาจเปลี่ยนแปลงไป

วิจารณ์ผล สรุปผล และข้อเสนอแนะของการวิจัย

งานวิจัยนี้ค้นพบความมั่นคงทางอาหารในมุมมองของเกษตรกรอินทรีย์ที่หมายรวมถึง ความสามารถในการเข้าถึงแหล่งอาหารอันหลากหลาย การเสริมสร้างเศรษฐกิจเพื่อการเข้าถึงอาหารอย่างพอเพียง การมีวัฒนธรรมการแลกเปลี่ยนด้านการผลิตและอาหาร และการมีสุขภาพที่ดีจากการอยู่ในสภาพแวดล้อมที่ปลอดภัยและสะอาด และการบริโภคอาหารปลอดภัย นอกจากนี้วิธีการผลิต ระบบเศรษฐกิจ และความใส่ใจต่อทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่แฝงอยู่ในวิถีของเกษตรกรอินทรีย์ยังเอื้อต่อความมั่นคงทางอาหาร ทั้งในแง่ความสามารถในการเข้าถึงอาหารปลอดภัยอย่างพอเพียง ความพอเพียงด้านเศรษฐกิจ และความยั่งยืนของการผลิตอาหาร อย่างไรก็ตาม ชุมชนต้องการการพัฒนาความมั่นคงทางอาหารทั้งในระดับชุมชนและระดับนโยบาย

ในระดับชุมชนควรมีการพัฒนา สืบทอดความรู้ และขยายผลด้านเกษตรอินทรีย์ การสร้างเครือข่ายทางสังคม การเพิ่มขีดความสามารถในการปรับตัวต่อการเปลี่ยนแปลง การสร้างการมีส่วนร่วมในการดูแลดินน้ำป่า และการเพิ่มประสิทธิภาพการสนับสนุนของหน่วยงาน ในระดับนโยบายภาครัฐควรกำหนดการใช้ประโยชน์ที่ดินเพื่อการเกษตร เพิ่มประสิทธิภาพการบริหารจัดการน้ำ ส่งเสริมการใช้พันธุกรรมพืชท้องถิ่น ส่งเสริมการเกษตรแบบพึ่งตนเอง และส่งเสริมการพัฒนาเกษตรกรรุ่นใหม่

ข้อค้นพบดังกล่าวมีนัยยะสอดคล้องกับแนวคิดเศรษฐกิจชุมชนภายใต้แนวคิดเศรษฐศาสตร์วัฒนธรรมและวัฒนธรรมชุมชนที่ให้ความสำคัญกับความอยู่รอดของครอบครัว (ฉัตรทิพย์, 2537) ซึ่งยังปรากฏอยู่ในชุมชนบทไทยส่วนใหญ่ท่ามกลางการเจริญเติบโตของระบบเศรษฐกิจกระแสหลักหรือระบบเศรษฐกิจทุน (ทิพวัลย์, 2546) กล่าวอีกนัยหนึ่งชุมชนไทยให้ความสำคัญกับความมั่นคงทางอาหารในแง่ของการพึ่งพาตนเอง ความพอเพียงด้านการบริโภค การมีฐานทรัพยากรธรรมชาติ ความจำเป็นด้านอาชีพและรายได้ อาหารปลอดภัย วัฒนธรรมและความยั่งยืน (สุภา และเกียรติศักดิ์, 2554) ดังที่ชุมชนเกษตรอินทรีย์ในงานวิจัยนี้ สามารถดำรงอยู่ได้ด้วยรูปแบบการผลิตที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม มีการพึ่งพาตนเองด้านแรงงานและปัจจัยการผลิต รวมไปถึงการเลือกใช้เทคโนโลยีอย่างเหมาะสม ขณะเดียวกันได้อาศัยความสัมพันธ์ทางสังคมวัฒนธรรมของชุมชนในการยังชีพด้วยการช่วยเหลือซึ่งกันและกันด้านอาหารและปัจจัยการผลิต ตลอดจนมีส่วนร่วมในการปกป้องรักษาดินน้ำป่าเพื่อความยั่งยืนด้านการผลิต

ดังนั้น ความมั่นคงทางอาหารของชุมชนเกษตรอินทรีย์จึงมีอาจแยกออกจากวิถีการผลิตที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม เศรษฐกิจแบบพอเพียง วัฒนธรรมการสืบทอดและการช่วยเหลือซึ่งกันและกัน และการดูแลทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ในการรักษาเสถียรภาพความมั่นคงทางอาหารของชุมชน ภาครัฐจึงควรให้ความสำคัญกับนโยบายด้านการจัดการดินและน้ำ

การเกษตรแบบพึ่งตนเองและเป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม การสร้างผู้สืบทอดโดยเฉพาะเกษตรกรรุ่นใหม่ รวมทั้งสนับสนุนกิจกรรมทางสังคมในชุมชนที่ดำรงไว้ซึ่งวัฒนธรรมดั้งเดิมของท้องถิ่น ร่วมกับการกระตุ้นจิตสำนึกการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

กิตติกรรมประกาศ

บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของโครงการวิจัย เรื่อง แนวทางพัฒนาความมั่นคงทางอาหารระดับชุมชนกับการดำรงอยู่ของทรัพยากรธรรมชาติ การผลิต วัฒนธรรม และการค้า จังหวัดเชียงใหม่ สนับสนุนโดยฝ่ายยุทธศาสตร์และประสานงานวิจัย สำนักวิจัยและส่งเสริมวิชาการการเกษตร มหาวิทยาลัยแม่โจ้ คณะผู้วิจัยจึงขอขอบพระคุณมา ณ โอกาสนี้ รวมทั้งเทศบาลและชุมชนตำบลหลวงเหนือ จังหวัดเชียงใหม่ ที่เอื้อเพื่อข้อมูลและสนับสนุนให้งานวิจัยนี้สำเร็จลุล่วงไปได้ด้วยดี

เอกสารอ้างอิง

- ฉัตรทิพย์ นาถสุภา. 2537. **วัฒนธรรมไทยกับขบวนการเปลี่ยนแปลงทางสังคม**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. 322 น.
- ทิพวัลย์ สีจันทร์. 2546. **พลวัตการเกษตรและเศรษฐกิจชุมชนภาคกลาง**. กรุงเทพฯ: สถาบันวิไลวรรณ. 154 น.
- ปิยาพร อรุณพงษ์. 2556. **นัยยะความมั่นคงทางอาหารในกระแสความเปราะบางของสังคมผู้ผลิต**. น. 1-12. ใน เอกสารประกอบเวทีสัมมนาวิชาการเรื่อง “คุณค่า ความหมาย ของชาวนา และชุมชนในยุคโลกาภิวัตน์” 15 สิงหาคม 2556. กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

เพชรบุญ พิภพเหตุ ชมพูนุท โมราชาตี และอุทัย อันพิมพ์. 2559. **สภาพการสร้างความมั่นคงทางอาหารของเกษตรกรอินทรีย์ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ**. วารสารบัณฑิตวิทยาลัย พิษณุพนธ์ 11(1): 63-71.

มูลนิธิซีววิถี. 2553. **คู่มือประชาชน เรื่อง ความ (ไม่)มั่นคงทางอาหารกับทางออกของประเทศไทย**. กรุงเทพฯ: สำนักงานส่งเสริมการปฏิรูประบบเพื่อคุณภาพชีวิตเกษตรกร ชุมชน และสังคม. 59 น.

ยศ สันตสมบัติ. 2548. **มนุษย์กับวัฒนธรรม**. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. 292 น.

สุภา ไยเมือง และเกียรติศักดิ์ ยั่งยืน. 2554. **รายงานการศึกษาแบบสมบูรณ์ ตัวชี้วัดความมั่นคงทางอาหารในระดับชุมชน มูลนิธิเกษตรกรรมยั่งยืน (ประเทศไทย)**. นนทบุรี: สำนักงานคณะกรรมการสุขภาพแห่งชาติ. 108 น.

FAO, IFAD and WFP. 2013. **The State of Food Insecurity in the World 2013**. Rome, FAO: The Multiple Dimensions of Food Security. 54 p.

Godfray, H.C.J., J.R. Beddington, I.R. Crute, L. Haddad, D. Lawrence, J.F. Muir, J. Pretty, H. Robinson, S.M. Thomas and C. Toulmin 2010. Food security: the challenge of feeding 9 billion people. **Science** 327(5967): 812-818.

Nelson, E., S. Scott, J. Cukier and Á.L. Galán. 2009. Institutionalizing agroecology: successes and challenges in Cuba. **Agriculture and Human Values** 26(3): 233-243.

Rundgren, G. 2006. **Organic Agriculture and Food Security**. Germany: IFOAM. 40 p.

Sajin, P. 2009. **Report submitted to UNDP Thailand**. [Online]. Available http://sathai.org/story_thai/043-FOOD_SECURITY.pdf (5 August 2016).

Warwick, H. 2001. Cuba's organic revolution. **Forum for Applied Research and Public Policy** 16(2): 54-58.